

Іван Стешенко:
трагедія українського інтелігента

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації
Обласна бібліотека для юнацтва
імені Олеся Гончара

Іван Стешенко: трагедія українського інтелігента

Біобібліографічний покажчик

Полтава – 2023

Укладач: Юлія Новоселецька

«Іван Стешенко : трагедія українського інтелігента» : до 150-річчя від дня народження та 105-х роковин пам'яті громадського та політичного діяча, педагога, літературознавця, перекладача, письменника, першого міністра освіти УНР : біобібліографічний покажчик / Полтавська обласна бібліотека для юнацтва імені Олесея Гончара ; уклад. Ю. Новоселецька. – Полтава, 2023. – 32 с.

Біобібліографічний покажчик адресується юнацтву та молоді, бібліотекарям, краєзнавцям і всім, хто прагне більше дізнатися про непересічну і знакову постать нашого земляка Івана Стешенка, ім'я якого повертається із забуття до вдячних нащадків.

Матеріал не є вичерпним, використана література взята з публікацій журналів та зі шпальт газет, книг, краєзнавчих видань, які є в наявності у фондах Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олесея Гончара.

Зміст

Вступ.....	4
Полтавські світанки Івана Стешенка.....	5-8
Вир студентського життя.....	8-10
У розквіті сил.....	10-25
Творча спадщина	25-27
Використана література.....	28-30
Інтернет-ресурси.....	30-31

Вступ

24 червня виповнюється 150 років від дня народження нашого земляка, громадсько-політичного і державного діяча, педагога, письменника, літературознавця, критика, перекладача, дійсного члена наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка – Івана Стешенка, 30 липня – 105-ті роковини з дня його трагічної смерті.

Найповніше багатогранний талант Івана Матвійовича розкрився на освітній ниві, він працював учителем у Слуцьку, Києві. За бездоганну роботу й визначні організаторські здібності був нагороджений орденами Св. Станіслава та Св. Анни III ступенів.

На час Української революції 1917 року Іван Стешенко обіймав посади голови Товариства шкільної освіти, директора Київської гімназії для біженців, депутата міської думи. Великий авторитет та вагомий внесок Івана Матвійовича в національну справу зумовили його призначення в 1917 році першим в історії України Генеральним Секретарем, а потім і міністром народної освіти в уряді Володимира Винниченка. За безпосередньою участю Івана Стешенка було створено національну систему освіти, розроблено план єдиної школи, на належний рівень піднесено рідне слово. З його ім'ям нерозривно пов'язані введення предметів українознавства до навчальних планів, організація Всеукраїнських учительських з'їздів, відкриття шкіл нового типу, Київського народного університету, Української педагогічної академії, Української академії мистецтв.

Іван Стешенко виступив одним із основоположників РУП (Революційної української партії), разом із Лесею Українкою заснував одну з перших українських соціалістично-демократичних організацій.

Іван Матвійович підписував свої наукові праці та твори такими псевдоніми і криптограмами як: Ос., С-ко В., С-ко И., Ст-ко І., Дзвонар, Сердешний Ів., Січовик Ів., Степура Ів.

Діяльність Івана Стешенка, чие життя трагічно обірвалося 30 липня 1918 року в Полтаві, була спрямована перш за все на розвиток вітчизняної культури, педагогічної думки і школи та сприяла піднесенню свідомості українського народу, відродженню національних надбань.

На сторінках даного біобібліографічного покажчика зроблено спробу якомога ґрунтовніше розповісти про Івана Матвійовича Стешенка, який ще й досі мало поцінований у себе на малій батьківщині.

Полтавські світанки Івана Стешенка

«В українському некрополі виросла нова могила – дорога, незабутня могила першого українського міністра народної освіти... 4 серпня 1918 року Київ проводив на Байкове кладовище тіло Івана Матвійовича Стешенка», – написано в журналі «Наше минуле», ч. 2 за вересень-жовтень 1918 року. В некролозі

Стешенко названий «кращим громадянином нашої небагатої на таких людей країни».

Іван Стешенко відомий перш за все як визначний організатор української національної школи, перший міністр освіти незалежної України в Уряді Центральної Ради. Його вклад у становлення української школи вельми солідний. До своєї з'яви у великій політиці І. Стешенко вже був достатньо знаним педагогом, перекладачем та письменником.

Батьки майбутнього міністра – прості люди з полтавських околиць. Батько походив із кріпаків князя Кочубея із Диканьки, а мати – з міщанського полтавського роду. До шлюбу батько вже відслужив 25 років у солдатах і вийшов у відставку в чині унтер-офіцера.

Іван Матвійович Стешенко народився в Полтаві 1874 р. Попри те, що в «Українській радянській енциклопедії» наводиться інша дата – 1873 рік, точнішою слід вважати саме 1874-й, що підтверджують такі свідчення: по-перше, І. Ф. Павловський, сучасник і земляк І. Стешенка, називає цю дату в «Кратком биографическом словаре ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века», (Полтава, 1912), по-друге, дочка Стешенка – Ірина також вказує 1874, і до того ж, сам Стешенко в біографії, котру правив власноручно, так зазначив рік свого народження. Непрямим доказом на користь цієї дати є і лист Лесі Українки до Михайла Драгоманова в Софію, написаний навесні 1894 року, в якому вона повідомляла, що Іван Стешенко має 20 років. Місяць і день його народження з'ясувати ще складніше – у різних джерелах наводяться такі дати: 24 червня, 31 серпня (за старим стилем) і навіть 2 вересня. Не випадково письменник і дослідник творчості Івана Стешенка нині вже покійний Петро Ротач зауважував, що точну дату народження ще належить встановити.

За твердженням Олександра Тулуба, Іван Стешенко народився в полтавському будинку Дворянського зібрання. На цей час батько первістка ще не мав власного будинку, а як старший швейцар, мешкав у службовій кімнаті. Тоді будинок Дворянського зібрання мав два добудовані дерев'яні флігелі, пізніше розібрані. Батьки згодом придбали садибу на Новопроложеній вулиці, де й минуло Іванове дитинство.

Перші уроки читання і арифметики давав синові батько, який сам жодного дня в школі не навчався, але непогано читав і рахував, любив передплачувати газети. Своєму батькові, Івановому діду, Матвій часто докоряв, що той свого часу

не віддавав його до школи, тому повторював: «Із шкури вилізу, а дітей своїх повивчаю». Дітей у нього було дев'ятеро – чотири сини і п'ять дочок, всі вони отримали доволі непогану освіту, хоч і не таку глибоку, як Іван.

Спочатку навчання в батька проходило не дуже добре, трохи помучившись із сином, Матвій віддав його в науку до церковно-приходської школи. Першим учителем Івана був Василь Ткаль. У школі хлопчиків давалося усе легко і він почав отримувати нагороди за успіхи в навчанні. Після церковно-приходської школи Стешенко навчався в початковій школі Ступачевської, де за два місяці готували до вступу в гімназію. Батько удвох зі Ступачевською відвели малого Івана до Першої класичної гімназії. Вступні іспити пройшли успішно і батькові сказали, що він буде зарахований одним із перших.

Довідково. Першу класичну гімназію відкрито 2 лютого 1808 року і вона протягом довгого часу була не тільки Першою, а й єдиною у Полтаві гімназією.

Проте Матвієві хотілось знайти для сина ще й репетитора. «Класний надзиратель» Зіньковський рекомендував йому звернутися до Лідії Коновалової, яка була репетитором, мала добрі відгуки про свою роботу і проживала поруч з гімназією. За уроки вона взяла п'ять карбованців на місяць і пообіцяла щодня навчати малого. Зовсім скоро Л. Коновалова помітила непересічні здібності хлопчика, стала звертати на нього більше уваги і сама прикипіла до нього, здобувши своїм теплим ставленням прихильність Іванка. Він дуже любив вчительку й із захопленням розповідав молодшій сестрі Марійці, що не існує такого питання, на яке він не міг знайти відповідь у неї.

З Марійкою в Івана були по-особливому близькі відносини. Згодом вона писала Олександрю Тулубу: «...я брата пам'ятаю уже грамотним хлопчиком, і мене читати учив він...». Спочатку ніхто не контролював, що читають діти, тож до їх рук потрапляли випадкові книжки, що їх купував сам Іван у російського купця, який торгував з рундучка лубочними виданнями на вулиці Олександрівській. А коли Лідія Коновалова дізналася про захоплення хлопчика, повела його до бібліотеки і заплатила за абонемент. Із того часу дітям відкрилися двері у світ справжньої літератури. Із захопленням тоді були прочитані Жюль Верн, Брати Грімм, Топеліус, Майн Рід.

Лідія Коновалова навчала Івана чотири роки. І навіть після того, як вона одружившись, переїхала з Полтави до Оренбурга, вони постійно листувалися, зоставшись назавжди друзями, а порцелянове різдвяне яйце, котре подарувала вчителька восьмирічному Іванкові, зазвичай знаходилося поруч на його робочому столі, чи у шафі та й під час подорожей він його брав із собою.

Здібності до віршування в Івана Стешенка виявилися ще під час навчання в Полтавській класичній гімназії. Перші проби пера писалися російською. У гімназії однокласники його називали «поетом», ба більше, замовляли йому вірші для своїх панночок. І таких «альбомних» творів у юного поета назбиралось з цілий зшиток.

Батько у вихованні дітей дотримувався жорстких методів, тому І. Стешенко про своє дитинство писав так:

*Невеселі пісні в ночі темні,
страшні
Над колискою в мене лунали, –
Сльози чулись грудні та
ридання сумні,
Лився стогін безкрайї
печалі.*

*Не вітання та сміх сонцем
любих утіх
Мої роки дитинячі гріли, –
Ні, від рана й до ночі лиш лайка
й батіг
Всяку радість без жалю
гнітили...*

Однак сестра Івана Марія стверджувала, що поруч із жорстокістю батько виявляв і неймовірну доброту та чуйність. Про матір в Івана залишилися лише добрі спогади. Він обожнював слухати її казки та пісні.

Батько з солдатчини повернувся зрусифікованим і думав, що письменна людина не повинна використовувати мужицьку мову. Та спілкування з простими однолітками і поїздки до родичів у Диканьку робили свою справу – діти розмовляли українською, а батьківські нарікання спрямували до того, що вони почали просто приховувати бажання спілкуватися рідною мовою.

Коли батько почав добре заробляти, то збудував будинок на Новопроложеній № 28 (тепер це вулиця Шолом-Алейхема) і сам доглядав сад, а на честь свого первістка посадив чудову грушу. Іванові тоді було шість років. Половину житла Матвій Стешенко здавав в оренду родині, у якої, в свою чергу, тимчасово винаймали частину будинку четверо бідних харківських студентів на період своєї практики зі статистики.

Місця в будинку не вистачало, а тому двоє студентів мешкали у хліві, не маючи навіть ліжка. Коли це неподобство побачив Іванів батько, то приніс їм ліжка і постільну білизну, він заледве на розплакався, адже «вчені» люди живуть у таких умовах. Незабаром хазяїн запросив їх на чай. Матвій Стешенко мав затаєну думку – він хотів через студентів вплинути на сина, щоб ті позбавили його бажання розмовляти і захоплюватися «мужицькою» мовою. Батько сказав, що його син пише пісні та вірші, і студенти попросили малого щось почитати. Іван спочатку соромився, а потім показав російські вірші. Один із студентів, а це був Іван Липа – майбутній тарасівець і поет, – похвалив хлопця, порадивши не припиняти писати, і вже зовсім розчарував батька, сказавши, що не треба працювати на російській літературній ниві, бо там і своїх робітників вистачає, а от на українській – їх мало, і порадив молодому поетові писати українською. Крім Липи у будинку Стешенків тоді оселилися Байздренко, Тахтаров та Басько-Баськевич. Вони пізніше познайомили Івана зі своїм приятелем по університету, на той час вже земським лікарем, О. Кривком, який був родом із села Хомутиці Миргородського повіту. О. Кривко в подальшому мав великий вплив на розвиток української самоідентичності І. Стешенка.

Після шостого класу на літніх канікулах юний гімназист здійснив пішу подорож по двох полтавських повітах. Його цікавили розповіді старих людей про

героїчне минуле та пісні кобзарів. Через багато років він скаже своїй доньці Ірині, що вийшов у цю мандрівку «общероссом», а повернувся свідомим українцем.

Навчався в гімназії Іван гарно, був переважно першим, а іноді другим учнем. За успіхи в навчанні його нагородили книжкою Гомера «Іліада» в коштовному окладі. Та з математикою у гімназиста дружба не склалася, тому батькові порадили залишити сина в п'ятому класі на другий рік, та й за віком Іван був малий (гімназію закінчив вісімнадцятирічним). З гімназії Івана випустили без медалі, бо між «четвірками» і «п'ятірками» красувалася «двійка» з математики – учителя Андріяшева, який був надзвичайно вимогливим.

Українські вірші І. Стешенко розпочав писати у восьмому класі. Через несприйняття батьком захоплення сина українською мовою Іван це довгий час приховував, і навіть близька до нього сестра Марія тоді нічого не знала. Перший відомий його вірш українською:

*Люблю тебе, ненько моя
Україно!
Люблю я роздолля і волю твою.
Як люблячу матір кохає
дитина,
Так щиро і палко тебе я
люблю.*

*Ніколи не гасне любов та
святая,
Ніщо не здолає її зупинить.
Вона мені мудра, як зірка
златая,
На життєчій шляху важкому
світить...*

Під час навчання в гімназії Іван розпочинає займатися перекладами. Перший переклад 12 пісень з «Метаморфоз» Публія Овідія Назона, який зробив гімназист у шостому класі, було надіслано до вченого і головного редактора «Университетских известий» В. Іконникова в університет Св. Володимира. Роботу удостоїли тоді нагородами.

Коли вже Іван навчався у старших класах гімназії в родині ставлення до нього почало змінюватися на краще, його вже не сварили й не карали, а навпаки – виконували всі забаганки. Така кардинальна зміна пояснювалася просто: брати і сестри, які теж розпочали на той час своє навчання, великих успіхів не мали.

1982 року Іван Стешенко вступає до Київського університету Святого Володимира на історико-філологічний факультет. Полтавський період життя добіг до свого логічного завершення.

Вир студентського життя

Восени 1892 року Іван входить до відомої групи молодих діячів української культури «Плеяда». Залучив його туди Олександр Тулуб у вересні 1892 року. Він пізніше пригадував, як другокурсником під час перерви побачив у коридорі кремезного юнака-першокурсника, котрий жваво спілкувався із однолітками. Увагу Тулуба привернула м'яка полтавська говірка, а ще те, що хлопець, не зважаючи на російську мову звернених до нього запитань, відповідав виключно

українською. При спілкуванні виявилось, що непересічний студент приїхав із Полтави, де тільки вчора закінчив класичну гімназію. Іван розповів, що навчається на історико-філологічному факультеті на відділенні слов'янських мов, давненько захоплюється перекладами, володіє французькою та німецькою і пише українські вірші. Якраз тоді Олександр Тулуб був членом «Плеяди» і пообіцяв познайомити Стешенка з гуртківцями, запропонувавши Іванові підготувати до зустрічі з ними цікавий переклад. Іван погодився, відповівши, що в книгарні Л. Ідзиковського вибере щось на власний розсуд.

Прошло зовсім небагацько часу, всього декілька днів, а він прочитав Тулубові переклад із французької мови великої поеми Франсуа Коппе «Старий рибалка» – 250 рядків.

Настав день, коли вони завітали до затишної оселі Миколи Лисенка, де Тулуб познайомив Стешенка з її господарями, та їх частими гостями – Михайлом Старицьким, Володимиром Антоновичем, Оленою Пчілкою, Одаркою Романовою та іншими. Тоді ж Стешенко познайомився і з молодю громадою – Л. Старицькою, О. Старицькою, Лесею Українкою, В. Самійленком, Є. Тимченком, М. Славинським. На тій вечірці Іван вперше прочитав свій віршований переклад поеми «Старий рибалка» і з того дня фактично був прийнятий до лав членів цієї громадки молоді, зберігаючи все життя гарні відносини з ними. 1893 року, за сприяння О. Я. Кониського, цей переклад було надруковано окремою книжкою в Галичині як додаток до журналу «Правда», бо в підросійській Україні через заборону українського слова зробити це було неможливо. Одночасно вийшла і книжка його українських перекладів «Метаморфоз» Овідія обсягом 144 сторінки і вперше з'явився псевдонім Іван Сердешний.

Невдовзі після знайомства М. П. Старицький запропонував землякові переселитися з Нижньо-Володимирської в помешкання по вул. Караваєвській, який займала тоді його сім'я і Стешенко пристав на цю пропозицію.

Він заснував перший український соціал-демократичний гурток, до якого належали Микола Ковалевський – друг і соратник Михайла Драгоманова, найстарший із членів гуртка, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Михайло Кривинюк, Оксана Стешенко, Олександр Тулуб, Павло Тучапський. З цього товариства пізніше утворились українські політичні партії.

На початку 1894 року Іваном Стешенком зацікавився Михайло Драгоманов і написав про це в листі до Лесі Українки, на який 5 квітня 1894 року Леся Українка відповіла так: «Ви питали колись про Сердешного (Стешенка), – се дуже молодий хлопець (20 л.), не конче освічений і дуже погано вихований, до того ж під міцною правдянською ферулою, – що з нього хотіти? Врешті він, може вилюдне, як підросте». Того ж часу стосується і така фраза Лесі Українки, що її записав О. Моргун: «У Івана Матвійовича бракує історичної перспективи, правдивого відчуття реальних умов минулого. З погляду Стешенка потрібно б було суворо засудити геніальних малярів Італії, геніальних артистів, письменників і учених минулих віків, в тому числі й Гете». Однак ця суворі і досить критична оцінка не стала на заваді дружбі між ними, яка тривала все

життя. Але все ж таки Леся Українка була високої думки про Стешенка-поета. У вірші-присвяті вона порівнює поезію Стешенка з квіткою, що пробиває камінь байдужості й утисків української мови і культури в тодішній царській Росії.

Ще студентом І. Стешенко зацікавився українською старовиною і це захоплення він проніс через усе своє життя, намагаючись кожну неділю, попри матеріальні труднощі походити по букіністах і товкучках, збираючи старі українські килими, рушники, плахти.

У студентські часи І. Стешенко розпочинає свої літературознавчі дослідження. Навчаючись у професора Т. Флорінського, він написав на конкурс працю про М. Гоголя, за яку одержав срібну медаль. Молодий дослідник переконував, що «Гоголь був би кращим письменником, коли б писав своєю рідною мовою».

1896 року помер друг Стешенка – полтавський земський лікар О. Кривко. Вражений цією втратою він надрукував у «Зорі» теплі спогади про його життя («Над могилою Ол. Кривка», 1896, ч. 19) під псевдонімом Ів. Січовик. Стешенко спілкувався з ним під час навчання в гімназії і бесіди з О. Кривком пробуджували національну свідомість майбутнього поета і міністра.

У розквіті сил

1896 року Стешенко завершує навчання в університеті і восени починає працювати викладачем у жіночій Фундуклеївській гімназії в Києві. Йому дуже подобається педагогічна робота, але він мріє про магістерські іспити і подальшу наукову працю. Однак І. Стешенкові на той час не судилося займатися ні педагогікою, ні наукою.

У березні 1897 року Марія Вітрова – народниця з Чернігова, колишня слухачка Вищих жіночих курсів, – не витримавши знущань жандармів у

Петропавловській фортеці, здійснила самоспалення. Ця трагічна подія набула широкого розголосу. Всією царською Росією прокотилися студентські заворушення. Не оминули вони й Києва.

Іван Стешенко участі в цих подіях не брав, але він уже давно був під наглядом жандармерії. Жандарми звернули увагу на нього ще влітку 1896 року, коли він гостював на селі у О. Кривка, де вони вдвох вели пропаганду між селянами. Наслідком доносу якогось унтер-офіцера стало жандармське слідство і виклики на допити. Тому жандармерії не було таємницею його захоплення соціал-демократичними ідеями. Увечері до І. Стешенка увірвалися жандарми і застали на гарячому – він писав

для галицького видання «возмутительную» статтю. В результаті він опинився в Лук'янівській в'язниці, де й провів майже півроку – аж до весни 1897, серед

затриманих у «вітровській справі» студентів до Лук'янівської буцегарні потрапила і Оксана Старицька, але її випустили за два тижні. Зрозуміло, що романтичні стосунки Івана з Оксаною розвивалися ще до в'язниці, але під час перебування там вони пообіцяли одне одному, що візьмуть шлюб, щойно Стешенко вийде на волю.

Після звільнення з в'язниці Стешенку було заборонено проживати в університетських містах Росії та займатися педагогічною діяльністю. Місцем заслання молоде подружжя обрало Чернігівщину. Протягом 1897–1900 рр. вони проживають рік на дачі в Заньковецької та М. Садовського в Чернігівській губернії (в так званому «Марусиному курені») та два роки в садибі Г. І. Квятковського (члена «Старої громади») в Броварах.

Між іншим, є свідчення про порушення так званого безвиїзного проживання – принаймні один раз це підтвердив О. Тулуб: коли він приїхав до І. Стешенка в гості, то вони вночі з'їздили до Києва і тієї ж ночі повернулися до Броварів, а в серпні 1898 р. Стешенко разом з дружиною прибувають до Києва на нелегальний з'їзд товариства «Молода Україна».

На засланні І. Стешенко готується до магістерських іспитів і вивчає мови: італійську, іспанську та багато слов'янських. Вивчає й «Енеїду» І. П. Котляревського.

На ту пору у журналі «Киевская старина» було опубліковано дві праці на одну тему: професор київського університету Св. Володимира М. Дашкевич та його колишній студент І. Стешенко незалежно один від одного порівняли «Енеїду» Котляревського з іншими переробками поеми Віргілія, особливу увагу звертали на збіги з переробкою російського поета М. Осипова, який у свою чергу копіював Блюмауера і широко використовував Вергілія. Стешенко стверджував, що українська «Енеїда» могла з'явитися і цілком самостійно. Праця І. Стешенка «Поезія І. П. Котляревського» була висунута на здобуття Пушкінської премії Російської академії наук. Премію одержали І. Стешенко та А. Кримський, який написав

рецензію на монографію.

5 липня 1898 року у подружжя Стешенків народилася донька Ірина. Це завдяки пані княгині Орисі, як її називали, зберігся унікальний архів її діда Михайла Черняхівського, а також архіви і речі родин Черняхівських і Стешенків, а також особисті речі Лесі Українки, і ми на сьогодні маємо змогу познайомитися з ними в Музеї видатних діячів культури України в Києві.

Тоді ж виходять дві поетичні збірки Івана Стешенка: «Хуторні сонети» (1899 р.) та «Степові мотиви» (1901 р.).

На засланні разом із дружиною Іван Стешенко береться за грандіозний проект з упорядкування словника української мови. Ця праця йшла паралельно з

груповою роботою, що її очолював Б. Грінченко. За бібліографічними даними, що їх виводить О. Тулуб, словник Стешенка все-таки побачив світ у 1909 році та перевиданий у 1914. З увагою до цієї роботи Стешенка поставився Іван Нечуй-Левицький.

Велике значення цій праці надають і наші сучасники: зокрема, у своїй доповіді під час відкриття меморіальної дошки Івану Стешенку на приміщенні Великобудушанської школи (Диканський район). 12 вересня 2008 року професор Микола Степаненко, на той час ректор Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, сказав про словник української мови Стешенка, що в цій праці представлено багато аналогів українських слів (від трьох і більше), які у відповідному російському перекладі мають тільки одне конкретне значення, чим автор стверджував багатство, самобутність і велике право на самостійне існування української мови.

У засланні на життя І. Стешенко заробляє службою на станції Бобрик Київсько-Воронезької залізниці. У цей час він ретельно вивчає економістів і «Капітал» К. Маркса. Матеріальні нестатки змусили його звернутися за допомогою до петербурзького видавця, земляка Д. Мордовця і Стешенко за його допомогою друкує російською мовою оповідання з життя заводу, з критикою якого виступив В. Г. Короленко. Пізніше в полеміці з Іваном Франком щодо творчості Шевченка Стешенко скаже: «Рідна мова є душею, чужа тільки знаком, що має умовне значення».

Перебуваючи на засланні, Іван Стешенко був під пильним оком жандармських наглядачів: вони відчували, що це небезпечна і дуже впливова людина. Його двічі турбували обшуками та І. Стешенко був тоді вже дуже обережним і нічого підозрілого в себе не тримав.

У 1900 році сім'я Стешенків повертається до Києва. З цього часу він все менше віддає часу літературній праці, а більше уваги приділяє громадській та політичній діяльності. Педагогічна робота йому заборонена, тому заради шматка хліба, Стешенко був змушений служити в управлінні Південно-Західної залізниці та міській думі, де отримав посаду помічника секретаря, але з міської думи його звільняють за поданням жандармерії.

Не зважаючи на те, що літами Стешенко ще досить молодий, його обирають членом «Старої громади», а потім і членом ТУП (Товариства українських поступовців), проте із останнього він зовсім скоро вийшов.

1901 року за ініціативою Людмили Старицької і Людмили Драгоманової була створена «Жіноча громада» до якої ввійшли: Марія Грінченко (дружина Б. Грінченка), Людмила Драгоманова (дружина М. Драгоманова), Варвара Житецька (дружина філолога П. Житецького), Людмила Старицька, Марія Степаненко (сестра І. Стешенка і дружина завідувача книгарні «Киевская старина»), Марія Чикаленко. Допомогу щойно створеній громаді надавав Іван Матвійович.

1901 року у Львові Стешенко опублікував статтю «О. П. Стороженко. Причинки до його творчості». Він подав коротку біографію автора та захищав

його від нападок журналу «Современник», який звинувачував письменника в тому, що він «рисует Малороссию какой-то сказочной страной».

Того ж року Стешенко надрукував статтю «Проба біографії й оцінка творчості П. Куліша», в якій він досить критично поставився до творчості письменника. Літературознавець виділив чотири періоди у Кулішеві творчості: козакофільство, полонофільство, русофільство і туркоманію. Дуже не погоджувався Стешенко з поглядами Куліша, висловленими в «Історії возз'єднання Русі» і запитував – що в цій праці правдивого?

У червні 1903 року І. Стешенко стає секретарем Правління Київського «Літературно-артистического общества» в новому його складі, незмінно обіймаючи цю посаду до 1905 року. Тут Стешенко виголошує доповіді з актуальних тем української літератури, що в ті часи було великою новиною. Першу його доповідь була присвячена одному з творів Лесі Українки. Доповідач так перехвилювався, що втратив голос і присутні не почули з його промови жодного слова. Згодом в Івана Стешенка проявилися надзвичайні ораторські здібності – не тільки щодо змісту доповідей, а й за формою викладу.

Як член товариства «Нестора-літописця» І. Стешенко 1903 року виступив з промовою на святі відкриття пам'ятника І. П. Котляревського на тему: «О художественно-литературном значении призведений И. П. Котляревского и его заслугах». У промові І. Стешенко вже врахував дослідження П. Житецького і проголосив, що Котляревський вивів творіння своїх попередників, безіменних мандрованих дяків-пиворізів, в удосконаленому вигляді на широке коло світової літератури, ввів рідну літературу в пантеон безсмертя. Уперше роль Котляревського прирівнювалася до ролі реформаторів; на думку І. Стешенка, письменник увів Україну «в коло культурних націй і тому посів в Україні таке місце, як Данте в Італії, а Пушкін в Росії».

Про полтавські святкові події Д. Дорошенко написав: «Частина учасників... сфотографувалися тоді в Полтаві на одній спільній групі... Це справжній український іконостас: ось в центрі сидить старенька Ганна Барвінок (Олександра Кулішева), коло неї Олена Пчілка, а там далі – професор Студинський, Михайло Старицький, Міхновський, Чикаленко, Леся Українка, Хоткевич, Коцюбинський, Стефаник, Самійленко, Аркас, Леонтович, Стешенко, Єфремов, Микола Левицький, Шраг і цілий ряд старших та молодших діячів. Де б можна їх усіх вкупі побачити?».

На приміщенні нинішнього кінотеатру «Колос» в Полтаві, де відбувалися ці урочистості, є меморіальна дошка, встановлена в 1973 році, з іменами присутніх тоді корифеїв української культури, але прізвищу Стешенка – одному з активних

учасників цих свят – місця на меморіальній дошці не знайшлося. Такою ворожою персоною для радянських можновладців він був.

У 1904 році І. Стешенко працює в редакції українського літературного альманаху «Нова Рада» разом з Оленою Пчілкою, М. П. Старицьким та Л. М. Старицькою-Черняхівською. Цього ж року в Києві на вулиці Великій Підвальній Микола Лисенко відкриває музично-драматичну школу, де професор В. Перетц викладає історію світової драми, а І. Стешенко – історію драми української.

24 березня 1904 року в сім'ї Стешенків сталася радісна подія – народився син Ярослав. Батько багато уваги приділяє його вихованню. У листах він завжди звертається до нього як рівного, дорослого. Молодший Стешенко стане відомим вченим-бібліографом, не уникне арештів. Ярослав Стешенко встиг укласти «Бібліографічний покажчик книг українською мовою, надрукованих на території колишньої Російської імперії протягом 1798-1916 років» – чотири тисячі назв. Уперше його заарештували в 1929 році по справі СВУ, вдруге – 1933-го, а вже втретє – на засланні в Казахстані 1936 року. Остання звістка про Ярослава була 1939 року з Колими. Однією з причин арешту стала його відмова органам безпеки розшукувати тенденційні статті про Симона Петлюру: 1926 року каральні органи,

ховаючи свій злочин та вигороджуючи вбивцю Петлюри Шварцбарда, звернулися до Ярослава Стешенка як бібліографа з проханням підібрати статті в пресі про антисемітські дії Петлюри. Цю принциповість йому пригадали.

Відбулося послаблення утисків проти української мови, після революції 1905 року стало можливим видання української періодики: того ж року Стешенко разом з одностудентами засновує гумористичний журнал «Шершень». Редакція журналу містилася в квартирі Стешенків по вул. Караваєвській, 28. Будинок цей зберігся й нині. Після заборони «Шершня» Стешенко разом з Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, Володимиром

Самійленком, Людмилою Старицькою-Черняхівською, Максимом Славинським видають журнал «Гедзь».

Хоча І. Стешенко вже з дитинства усвідомлював себе українцем. Однак шлях до цього був досить довгим і непростим. Сповільнювало цей процес викладання в гімназії й університеті російською мовою, а також захоплення соціал-демократією.

У грудні на Полтавщині вийшла перша українська газета «Хлібороб» (всього п'ять чисел). У третьому числі була оприлюднена

стаття, в якій ішлося про мітинг українців у Петербурзі. У газеті «Киевские отклики» І. Стешенко відгукнувся на неї публікацією «Первая ласточка украинского шовинизма», в якій гостро розкритикував публікацію «Хлібороба» з позицій інтернаціональної соціал-демократії.

Такі коливання і внутрішню боротьбу ми спостерігаємо в нього ще і в 1905 році.

24 січня під час іменин Оксани Стешенко відбувся обшук на їхній квартирі по вул. Караваєвській, 28. Цього дня хтось доповів, що у Стешенків проводяться революційні збори. Тому, окрім «званих гостей», на іменини з'явилися й «незвані». Було в тому візиті багато смішного, але не обійшлося і без неприємних моментів; усі хвилювалися за Гната Хоткевича, який випадково зайшов на свято. Він утікав із Харкова під чужим паспортом за кордон і зупинився у Києві в Косачів на одну ніч, а ті привели його до Стешенків. Тим часом вказівка про необхідність затримання Гната Хоткевича десь заблукала в канцеляріях, і на той час письменнику пощастило – його не затримали, а вранці він без перешкод виїхав. Хоча під час обшуку нічого не було знайдено, Стешенко кілька днів провів під домашнім арештом та позбувся посади і був безробітним аж до осені 1906 року.

Після десятирічної перерви Стешенко повернувся до педагогічної діяльності (восени 1906 р.), проте посаду отримав на периферії, у місті Слуцьку Мінської губернії, в чоловічій гімназії. З цього часу і до кінця життя І. Стешенко не залишає більше педагогічної роботи.

Того ж року він друкує віршований переклад «Орлеанської діви» Ф. Шиллера.

Наприкінці 1906-го року в Києві за ініціативою М. Грушевського утворюється громадське наукове товариство академічного типу – «Українське наукове товариство» за зразком Львівського НТШ з метою організації й розвитку української науки та пропаганди її досягнень.

Головою товариства став Грушевський, а секретарем Іван Стешенко.

Згодом, 1907 року, Іван Матвійович остаточно переводиться до Києва в 1-шу комерційну школу, де незмінно працює до Жовтневого перевороту. Директором цієї школи тоді був Петро Іванович Холодний. З цього часу шляхи Стешенка і Холодного не розходилися не тільки в комерційній школі, а й згодом у «Товаристві шкільної освіти», у Центральній Раді, у міністерстві освіти в уряді гетьмана Павла Скоропадського.

Іван Стешенко 1907 року опублікував у журналі «Україна» велику працю «Історія української драми», де показав витoki цього жанру ще від часів багатобожжя, простежив його розвиток під впливом християнської ідеології – до визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Майже одночасно Старицька-Черняхівська надрукувала театрознавчу розвідку під назвою «25 років українського театру (Спогади та думки)». Її дослідження своєрідно накладаються на роботу І. Стешенка, коли йдеться про театр XVIII – початок XX століття. Ці

грунтовні праці стали фундаментом українського театрознавства та не втратили своєї актуальності й донині.

У цей період Іван Стешенко розпочинає активну лекційну діяльність – читає популярні доповіді для народу в Лук'янівському і Троїцькому народних домах, у «Просвіті» та театрі Соловцова, робить вступні промови до веснянок і купальських танків та пісень у виконанні університетського хору під керівництвом О. Кошиця. Із лекціями він відвідує й інші міста України: Чернігів. Єлисаветград, Білу Церкву, Прилуки, Золотоношу, Полтаву. Читає також публічно і власну поезію.

Сучасні дослідники творчого доробку Івана Стешенка вбачають у його поезії неокласичні тенденції, що співіснують з багатоваріантними вкрапленнями романтичного типу художнього мислення. Цю романтичну означеність підкреслюють виразні образні засоби «нудьги», «кайданів», «руїни», «всесвітньої тьми», і ще таких символів, як море, хвилі, орел, скелі.

Коли 1907 року Михайло Грушевський переносить видання «Літературно-наукового вісника» до Києва, Іван Стешенко бере активну участь у формуванні та редагуванні часопису. В результаті у Стешенка виникає захоплення історичними подіями Київської Русі, що вилилось у творчість. Протягом 1909-1911 років у «Літературно-науковому віснику» побачили світ його легенда «Чудо новгородське» (1909), балади «Андрій Боголюбський» (1910) та «Князь Всеволод Третій і Мстислав Удалий» (1911), які були написані у билинному стилі.

У 1908 році Стешенко разом із дружиною відновив вертеп, давній український народний ляльковий театр, відомий в Україні з XVII століття. Вистави відбувалися в скриньці, що мала вигляд двоповерхової церкви або будиночка. Вертепник знизу рухав за дротики ляльки і, змінюючи голос, говорив за них. Вистави ці відбувалися на ярмарках, міських площах та по хатах. З великим успіхом Стешенки виступали з вертепом у Києві, Чернігові та Росії.

Боротьбу за суто національні органи преси і громадсько-культурні організації десятиріччями проводили члени українських осередків і, зокрема, київської «Старої громади». У 1908 році в Києві відкрився «Український клуб», у якому регулярно проводились літературні вечори і концерти. Активними учасниками «Українського клубу» були: Леся Українка, Осип Маковей, Олена Пчілка, Іван Стешенко, тут уперше М. Карлашов виконав солоспів «Молітеся, братія, молітеся» Миколи Лисенка на слова Шевченка з поеми «Гайдамаки»... Там бували Іван Франко, Михайло Коцюбинський, діти Михайла Драгоманова. 19 жовтня 1912 року, за рішенням царського уряду «Український клуб» було закрито.

На той час Іван Стешенко став уже настільки відомим і шанованим фахівцем, що 20 квітня до нього звертаються з листом-проханням написати для видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем» «Начерк української літератури за XIV – XVIII в. (до Котляревського)». Цю роботу автор виконує швидко із задоволенням. Дослідниця творчості І. Стешенка Галина Александрова припускає, що саме до цього часу належить написання літературознавцем «Історії

української літератури» – незакінченої праці, що і є ніби частиною проєкту «Начерк української літератури за XIV – XVIII в.» (зберігається в Інституті рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського). Автор постійно говорить про категорію «народ» і «народність літератури». Зрозуміло, що фундаментом того були власні захоплення Стешенка соціал-демократією. Через це справжнє народолюбство він пов'язує не з націоналізмом, а з класовим підходом. Класовий підхід до літературних процесів з'являється задовго до радянських часів, більше того – Стешенко демонструє його ще раніше в аналізі соціального змісту творчості І. П. Котляревського.

Пізніше Стешенко так скаже про «народність»: поширення української літератури серед селян не може бути мірилом мистецької вартості художнього твору, бо чим він складніший, тим він менш зрозумілий народному читачеві. Запитуючи, чому Шевченко писав не тільки про село, він відповідає: «Тому, що одними інтересами народу, як класу не проживеш, тому, що є щось глибше елементарної психіки народу: се духовні скарби, витворені геніями всього світу, – правда, в повному обсязі неприступні нерозвиненому народові».

Всупереч великій віковій різниці Івана Стешенка поєднували дружні стосунки із дядьком його дружини Миколою Лисенком, він навіть супроводжував Миколу Віталійовича в останній подорожі Полтавщиною в липні 1911 року. Тоді вони відвідали села Галицьке, Горби, Жовнин та Гриньки, де народився славетний музикант. У цій поїздки Стешенко став свідком зустрічі Миколи Лисенка зі слугою його батька – 90-літнім Созонтом Гавриловичем Дерев'янком, який супроводжував і доглядав малого Лисенка, коли той ще був гімназистом, спочатку в Полтаві, а потім у Києві, а також у поїздки до Лейпцизької консерваторії. Цю зустріч описав Стешенко через рік по смерті композитора: «І в сей мент я побачив, як з-за дому в білій одежі виходить білий, як молоко, дід. Бадьорий і живий.

– Боже, – скрикнув він, побачивши Миколу Віталійовича, впав навколішки і почав пильно хреститися до неба, дякуючи, що довелося побачити дорогу людину. Він заплакав. Кинувся до руки Миколи Віталійовича. Сей його обняв. Поцілував. Мент був надзвичайної сили, тривоги, хвилювання і разом з тим рідкого у світі щастя. Перші хвилини ніхто не вимовив ні слова».

Іван Стешенко виголосив промову біля могили свого старшого колеги, вчителя і наставника Миколи Лисенка, що закінчувалася словами: «...плач, народе! Плач велика Україно, по своєму великому сину».

З ініціативи П. Ковжуна у 1913 році в Києві організовується журнал «Сяйво», який виходив двічі на тиждень, Іван Стешенко через деякий час стає його редактором. Журнал виходив українською мовою протягом 1913-1914 років. Часопис інформував про всі види українського

мистецтва, в ньому друкувалися твори тогочасних українських письменників. Російський уряд заборонив його на початку Першої світової війни.

Дуже велику увагу в останній період свого життя літературознавець приділяв вивченню творчості Т. Г. Шевченка; у 1915 році він надрукував працю «До характеристики творчості Т. Г. Шевченка». Стешенко вважав головним завданням з'ясувати творчі спонуки появи російськомовних повістей.

Перша світова війна привела до Києва потік сімей біженців із Галичини. Попри заборону української школи, для дітей-біженців 18 березня 1915 року відкрилася Тетянівська гімназія. Спочатку Стешенко викладав у цій гімназії, а згодом очолив її. Тоді було складено низку програм, методик та підручників – ця велика робота стала тими підвалинами, на яких після перевороту 1917 року розбудовувалася українська освіта.

Навесні 1916 року знайомий Стешенка, земляк і в майбутньому відомий український письменник у чеській еміграції, Василь Королів-Старий запропонував родині Стешенків придбати «поетичний дімок» у Чернечому яру неподалік Диканьки у його тітоньки, вдови сільського чернечоярського священника. Листування щодо купівлі провадила дружина Стешенка Оксана; уже в травні того ж року була оформлена купча. Будинок був на цегляному фундаменті, на два входи. Стояв він під горою проти сонця, поблизу соснового лісу. За сотню метрів від будинку починалися заплави річки Ворскли, вдалині виднілися гори, вкриті великим Кочубеївським лісом. Місце дійсно поетичне і затишне. Сюди любив приїздити Іван Стешенко, бували Черняхівські, Старицькі.

У Лютневу революцію 1917 року Іван Стешенко приходить із великим політичним багажем та досвідом роботи в різних громадських українських організаціях. Ліберальні кола Києва висувають кандидатуру Стешенка до «Громадського виконавчого комітету». В той період він бере активну участь у соціал-демократичному виданні «Робітнича газета». У травні 1917 року він в ній друкує вірш «Коваль», присвячений українському народові. Псевдонім – Іван Степура. Пізніше під цим псевдонімом він публікує поезію «Ми не кличемо до бою», а під власним прізвищем – гімн «Вже воскресла Україна», а гімн «Гей, не дивуйтесь добрії люди» на слова Стешенка стає популярним на всіх київських маніфестаціях. Мелодія цього гімну була знайома кожному українцеві – з пісні «Гей, наливайте повнії чари». І. Стешенко разом з однодумцями започатковує «Товариство шкільної освіти» і стає його керівником.

Він починає провадити радикальну політику в розвитку національної освіти і всебічної українізації. Не випадково друзі його називали «Іваном-воїном». Його тодішній національний радикалізм можна порівняти тільки з мілітарною політикою, яку пропагував в Україні у цей час Микола Міхновський.

Після перемоги в Росії Лютневої революції в Україні розпочався громадянський рух із дерусифікації, що здійснювався за двома напрямками: шляхом громадських ініціатив зі створення на місцях українських шкіл різних типів і шляхом клопотань перед Тимчасовим урядом. Унаслідок цих клопотань 28 березня 1917 року з'явилася доповідь міністра освіти Тимчасового уряду

О. Мануйлова, у якій він висловився «за допущення в школах київського навчального округу навчання з усіх предметів українською мовою...». Наступне розпорядження міністра освіти: навчання в народних школах Київського навчального округу має бути українською мовою із забезпеченням рівних прав для національних меншин, а російська мова залишалася обов'язковою для всіх із другого року навчання.

У березні 1917 року, коли організувалася Центральна Рада, було створено 9 комісій. Від просвітницьких організацій Києва до шкільної комісії обрано Івана Стешенка. Його призначають головою редакційної комісії. У квітні 1917 року Стешенко як голова комісії передав до ЦР пропозицію про скликання Українського педагогічного з'їзду, про що робив доповідь на сесії УЦР. На сесії також прийняли рішення про необхідність заснування при Центральній Раді української шкільної ради, оскільки через петроградське представництво справи йшли надто довго.

Для організації української школи 18 квітня 1917 року в Києві було скликано всеукраїнський педагогічний з'їзд, на який прибуло близько 500 осіб. Голова Товариства шкільної освіти І. Стешенко відкрив його такими словами: «Вчителі України! На нашу долю випало велике щастя бути першими діячами на ниві рідної освіти, робити те, про що мріяло і за що страждало не одно перед нами покоління.

Нині ми маємо це щастя і віддамо ж всі свої сили, щоб справу рідної освіти повести якомога краще. Бо в тій рідній освіті підвалини національного життя нашої України, рідного нашого краю...».

Голова з'їзду запросив на почесне місце першого українського куратора М. Василенка і запропонував учасникам з'їзду привітати його. З'їзд вітав його гучними оплесками. Свою відповідь Василенко виголосив українською мовою, зокрема він сказав: «З'їзд вийшов з народних кругів. Програму виробили українські громадські діячі, а не урядовці. Треба на новім ґрунті, ґрунті братства й рівності народів, будувати дуже відповідальну справу. Делікатна педагогічна справа вимагає особливо обережного поступовання. На місце одної деспотії не можна поставити другої. Потрібен союз рівних. І меншість повинна бути забезпечена. Це повинно бути гаслом з'їзду». Отже, Василенко вже у першій промові не надавав педагогам моральної підтримки, у його словах відчувалося невдоволення тим, що з'їзд зібрався з громадської ініціативи.

24 квітня 1917 року київськими діячами українського мистецтва був створений комітет українського національного театру. До його президії увійшли М. Старицька, В. Вілінська, Н. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська, О. Стешенко, Л. Антонович, І. Мар'яненко та І. Стешенко. Влітку 1917 року цей комітет ввійде як комісія до Генерального Секретаріату народної освіти.

26 червня 1917 року І. Стешенка призначають Генеральним Секретарем освіти, тобто він стає першим українським міністром освіти. У червні того ж року був створений Перший Військовий Генеральний Секретаріат України, до якого

ввійшли Іван Стешенко, Хведір Барановський, Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Симон Петлюра, Борис Мартос, Микола Стасюк і Павло Христюк.

3 липня 1917 року на засіданні Малої Ради між членами УЦР виникла суперечка щодо полку Павла Полуботка. Цей полк прямував із Чернігова на фронт через Київ. Під час тимчасової зупинки у Києві вояки відмовилися їхати на фронт, доки їх не перейменують на полк ім. Павла Полуботка. Крім того полковий комітет заявив про свою готовність захищати УЦР. Тим часом «полуботківці» зайняли артилерійські склади, міську міліцію, штаб київської комендатури, державний банк, арсенал, захопили міську гауптвахту і випустили кримінальних в'язнів, а начальника київської міліції поручника Лепарського заарештували і тримали під домашнім арештом. Влада фактично перейшла до заколотників. 4 липня звістка про ці події дійшла до Петрограда. Тимчасовий уряд наполягав на негайній відправці полку на фронт і поставив ультиматум, що тільки в цьому разі визнає автономію УЦР. 3 липня 1917 року на засіданні Малої Ради Стешенко був за те, щоб залишити полк у Києві. Він заявив: «На це ми маємо не тільки моральну підставу, ...нам мілітарна підпора обов'язково потрібна». Але тиск Тимчасового уряду змусив Грушевського з колегами погодитися на відправку «полуботківців» на фронт з умовою, що полк іменуватиметься Українським. І зараз багато хто схиляється до думки, що за повстанням «полуботківців» стояв М. Міхновський, але прямих доказів цього немає. Цікавим є те, що в питаннях мілітарної політики погляди Міхновського та Стешенка збігалися. Історія згодом доведе їхню правоту. Той факт, що «полуботківці» так легко захопили владу в Києві, показав усім недалекоглядним політикам, що влада повинна спиратися на реальну військову силу. У справі ж «полуботківців» навіть Петлюра не висловився за те, щоб zostавити повсталий полк у Києві і використати його для захисту УЦР.

Стешенкова політика прискореної українізації лякала навіть друзів, які ставилися більш помірковано до цього питання, а вороги-русифікатори висміювали й бойкотували українізацію.

12 жовтня 1917 року Генеральний Секретаріат освіти України оприлюднив звернення до керівників вищих, початкових та середніх шкіл України, у якому визнав потрібним, щоб у всіх середніх, вищих, початкових і др. школах, які користуються державними правами, були заведені предмети: українська мова і українознавство (література і географія та історія України)».

Наступного дня Генеральний Секретаріат освіти поширив звернення «До української людності», в якому, зокрема, говорилося: «Досі народіві, з оплачених ним податків, давали тільки крихти. На ті крихти одкривали так звані народні школи. Звідтіля виганяли рідну мову і давали тільки початкову науку, яка не може просвітити очей народних. Тепер справи змінились. В школі повинно залунати вільне, правдиве слово. На селах повинні закладатись вищі початкові школи, в які можна переходити просто. Нині все буде робитись, щоб просвітити народ, щоб довести діло до такої високої науки, яка потрібна для людського щастя...».

Занепокоєний активними діями Центральної Ради та особливо Генерального Секретаріату освіти України Тимчасовий уряд Росії направив 17 жовтня 1917 року телеграму до Києва з вимогою прибути до Петрограда Генеральним секретарям: Винниченкові, Стешенку та генеральному контролеру Зарубіну. Телеграма такого змісту: « По распоряжению министра-председателя прошу Вас безотлагательно выехать [в] Петроград для личных объяснений по поводу появившихся сообщений об агитации на Украине [в] пользу созыва суверенного украинского Учредительного Собрания».

4 листопада 1917 року на засіданні Генерального секретаріату Стешенко

зробив заяву про необхідність надання прав Секретаріату без санкції центральної влади вирішувати питання українських гімназій. Пропозиція була підтримана, оскільки генеральні секретарі мають усі права міністрів в Україні.

На VII-й сесії Центральної Ради, що проходила з 29 жовтня по 2 листопада 1917 року Стешенко повідомив про певні здобутки у справі української освіти,

зокрема такі: було створено 25 українських гімназій, крім народного університету й Академії мистецтв, планувалося відкрити Педагогічну академію.

Ще до початку Першої світової війни мистецькі кола Києва мріяли про створення власної української вищої мистецької школи. Найбільше прагнув здійснення цих мрій мистецтвознавець, професор Дмитро Антонович. І тільки після революції настала можливість здійснити ці мрії.

За дорученням Івана Стешенка створюється комісія, що повинна була провести підготовчу роботу стосовно створення Академії. До складу комісії увійшли: Григорій Павлуцький (голова), Дмитро Антонович, Микола Біляшівський, з мистецтв – Микола Бурчак, Василь Кричевський. Відкрилася Академія 5 грудня 1917 року.

5 грудня 1917 року на засіданні Малої Ради Стешенко зачитав підготовлений законопроект про тимчасове шкільне управління, за яким усі школи в Україні переходили в підпорядкування Секретарства національних справ під наглядом Шкільної ради. Стешенко турбувався не тільки про українську освіту – він ставив питання про фінансування польських та єврейських шкіл і виділення коштів на друкування підручників. На друкування нот з подачі Генерального секретаря освіти в грудні 1917 року було асигновано 6000 крб.

У цей період багато шкіл і гімназій в Україні за власною ініціативою звертаються безпосередньо в Секретаріат освіти з проханням про їх українізацію. 7 грудня 1917 року була розглянута заява Павленківської міської гімназії в Полтаві про її українізацію. Підписав заяву директор гімназії Павло Григорович Голобородько. Після злочинного вбивства Івана Стешенка цей навчальний заклад

до 1919 року носив його ім'я. Приміщення гімназії збереглося до теперішнього часу.

У грудні 1917 року на VIII-й сесії Центральної Ради Стешенко заявив: «Казенні гімназії на Україні досі вважаються московськими тільки через те, що там учили московською мовою. Учителів-москалів ми не виганяємо, але нехай же вони навчаться української мови, коли бажають працювати на Україні (оплески в залі). Вищі школи на Україні створені коштами українського народу і через те також повинні бути українськими (оплески). В крайньому разі по вищих школах можна читати лекції кількома мовами, як це робиться в Швейцарії». Це була відповідь генеральному секретарю великоруських справ в уряді УНР Дмитрові Одинцю, який пропонував університети в Україні zostавити російськими, а поряд із ними відкривати українські, польські та єврейські школи, коли на це стане державних коштів України. 28 грудня 1917 року був прийнятий «Закон про скасування шкільних округ». Шкільні справи на нетривалий час було передано до відання комісаріатів, щоб потім передати всі справи місцевому самоврядуванню.

Тільки 3 січня 1918 року на засіданні Генерального секретаріату Іван Стешенко доповідав по законопроекті про скасування закону Російської імперії про видачу надбавки вчителям і чиновникам російського походження «за обрусение края». Цей законопроект був прийнятий. А 8 січня 1918 року було затверджено законопроект, запропонований Стешенком, про встановлення окремої штатної посади вчителя української мови та літератури у початкових, середніх та вищих школах усіх відомств.

Взимку 1918 року більшовики під проводом Муравйова захопили Київ і кинулися розшукувати Івана Стешенка, щоб розстріляти. У страшну завірюху пішки Стешенко подався з Києва і врятувався тоді від більшовицьких куль.

З приходом до влади гетьмана Скоропадського призначений міністр освіти розпочинає політику згортання українізації, започаткованої Стешенком. Багато міністрів П. Скоропадського були кадетами і фактично проводили політику Мілюкова, який, у свою чергу, сповідував ідею «великой и неделимой». Проте уряд Скоропадського не міг обійтися без допомоги Стешенка, і його призначають 10 червня 1918 року Генеральним комісаром освіти, але фактично не дають змоги нічого робити на ниві української освіти. Тому він домагається згоди міністерства вийти у відставку і прийняти кафедру в Кам'янець-Подільському університеті.

20 липня 1918 року І. Стешенко отримує посвідчення про надання відпустки з 25 липня по 25 серпня, а 23 липня 1918 року – дозвіл на безкоштовний проїзд до Полтави, щоб відпочити у своєму маєтку в Чернечому Ярі, тоді Зіньківського повіту Полтавської губернії, а водночас і підготуватися до майбутньої наукової праці. З цього виходить, що від'їзд Стешенка з Києва не був ні для кого несподіванкою і таємницею.

У ніч з 29 на 30 липня 1918 року Іван Стешенко разом із 14-річним сином Ярославом прибув із Києва на вокзал Полтава Київська. Стояла непроглядна ніч, тому візника вони не знайшли і пішли, зрізавши дорогу через Павленки, повз гімназію, що була українізована за його рішенням, провулком, якого сьогодні вже

не існує вони наближалися до Куракінської вулиці. На розі Куракінської їх перепинили двоє незнайомих, після команди «руки вгору» миттєво пролунало два постріли. Стешенко був поранений у голову. Убивці зникли, до того ж навіть не поцікавившись пакунками, які несли батько з сином. На постріли вибігли люди. Івана Стешенка перевезли до лікарні, та він, не приходячи до тями, помер. Це було одне з перших політичних вбивств в Україні.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігається дозвіл німецькою мовою на носіння зброї, виданий німецькою комендатурою І. М. Стешенку 12 червня 1918 року. Навіть це знали його вбивці, тому одночасно з командою «руки вгору» і пролунали постріли, що добре запам'ятав його син Ярослав. Всі ці факти наводять на думку, що вбивці були пов'язані з міністром освіти, інакше хто б повідомив про час приїзду Стешенка до Полтави та про те, що він буде озброєний. Ось які спогади про це залишив Віктор Андрієвський, який був губернським комісаром освіти на Полтавщині в 1917-1918 рр. Дізнавшись про вбивство Стешенка, Андрієвський вдень кинувся до поліції та до губернського старости Ноги, вимагаючи негайного розслідування, але чомусь натрапив на абсолютну незацікавленість та зволікання. Андрієвський відправив телеграму до Києва, але не отримав жодної відповіді. Телеграму до дружини взагалі не доставили, і вона про трагедію дізналася лише зі шпальт газет.

Про ставлення до вбивства самого міністра М. П. Василенка, підлеглим якого був на той час Іван Стешенко, Андрієвський пише так: «Тут наприкінці ще мушу зазначити, що міністр освіти виявив найменше заінтересованість в тій справі: принаймні на мою телеграму, а потім і докладний рапорт про подію я не удостоївся ніякої відповіді».

Тоді вже говорили про замовне політичне вбивство. У 1941 році, перед приходом німців до Києва була заарештована дружина Івана Стешенка Оксана Михайлівна. Слідчий на допиті запитав, чи заарештованій відомо, що її чоловіка розстріляли червоноармійці.

Питання зафіксоване в матеріалах слідства, але це стало напевне відомо тільки після публікації щоденника С. Єфремова в 1997 році, який у Полтаві зі слів Товкача записав 20 грудня 1923 року: «Дізнався від Костя Івановича страшні подробиці про вбивство Івана Стешенка. Засудила його на смерть большевицька організація Зіньківського повіту; засуд виконав один з членів цієї організації. Звуть його – Башловка. Чому засуд впав саме на Стешенка – не зрозуміти. Башловка сам розказував Костеві Івановичу. Коли б це я не від Костя Івановича чув – я б не повірив: така це без краю безглузда, божевільна якась історія. А втім – чи ж божевілля у всяких формах і проявах взагалі в нас бракувало ?». Ю. Хорунжий у книжці «Мужі чину» посилається на лист Стешенка до сина Ярослава з Чернечого Яру, в якому той повідомляє, що на літніх вакаціях у селі Великі Будища Зіньківського повіту він вів курси українізації для вчителів місцевої школи, – і саме в цьому Хорунжий вбачає причини замаху на Стешенка. «Мабуть, він їм дуже заважав, читаючи українознавство на вчительських курсах в

їхньому повіті. А ще його діяльність як міністра і генерального комісара народної освіти в українських урядах...».

2 серпня полтавці проводжали домовину видатного земляка до Південного вокзалу, звідки потяг повіз її до Києва. У неділю 4 серпня Київ ховав Івана Стешенка. Цю трагічну подію так описав очевидець і друг покійного О. Тулуб: «Похорон був надзвичайний, небувалий. Коло Володимирського собору сила-силенна народу. В соборі – домовина вся в квітках, червоної китайки, якою встелено домовину, майже не видно... Багато квіток, а ще більше вінків жалібних, з написами на стрічках – простими і щирими: «Достойному синові українського народу», «Борцеві за вільну рідну школу», «Найкращому громадянину», «Другові», «Заступникові бідних» і т.д. (вінків більше 200 від різних організацій та приватних осіб)...

О другій годині дня труну, вкриту червоною китайкою, під жалібні дзвони і молитовну пісню багатьох хорів винесли з собору. Тихо рушив похід по Бібівському бульвару (тепер Шевченків), витягнувшись на протязі верстви...

Всіх, що бажали потрапити на закінчення похорону, кладовище не могло вмістити. Навколо могили розташувалися хори й депутації.

Найбільше ж всіх схвилювала промова учня Івана Матвійовича – гімназиста Друзні, що говорив від імені гуртка середнєшкільників. «Українські гімназисти, – казав він, – знаходили у тебе завжди привітне і щире слово. Ми йшли до тебе, як до батька, брата, як до рідного. Останній раз ти вітав нас при випуску із школи. Ти сказав, що українське середнє шкільництво – це авангард української молоді. Ми залишилися без педагога, брата, товариша. Більше не можу говорити... Словами всього не скажеш... сльози». І заплакав гіркими сльозами, заплакав, як плачуть діти за дорогим татусем...

Плакав не один лише промовець... Багато плакало... Плакала молодь, плакали старі, поважні люди...

На останку була коротенька, але надзвичайно тепла промова видатної нашої письменниці Л. М. Старицької-Черняхівської. «Та Україна, котра вийшла з Вами спочатку революції на вулицю, тепер проводить Вас... Ви жили громадським життям, але не були політиком... Коли ми чуємо тут слова селянина, слова робітника, коли ми чуємо Вашого учня, то ми бачимо, що не для власної честі і слави ви брали на себе ці тяжкі обов'язки... Щастя народу було для Вас вище всього і для цього Ви брали для себе цей тягар. Колись, як були похорони Миколи Лисенка, Ви сказали: «Плач Україно, ти втратила найдорожчого сина»... Тепер на Вашій могилі я скажу: «Плач, Україно, ти втратила одного з найкращих синів своїх»...

Під загальний спів всіх присутніх «Заповіту» Шевченка труну опустили в могилу.

Поховали І. М. Стешенка поруч з могилою нашого славетного музики Миколи Лисенка (на головній алеї, недалечко від брами кладовища)».

Попри конфлікт Івана Стешенка з міністерством освіти в питанні прискореної українізації, всі витрати на похорон взяв на себе уряд Павла Скоропадського.

У Полтаві на місці вбивства Стешенка на вул. Куракінській (нині Соборній) саме навпроти вул. Нечуя-Левицького було споруджено пам'ятний дубовий хрест. У той час Павленківській гімназії м. Полтави надане ім'я І. М. Стешенка. Тоді ж, у 1918 році, колишню київську вулицю Малу Володимирську, пізніше Столипінську було перейменовано на вулицю Стешенка, на якій в будинку № 31 мешкав він із сім'єю. За рік її перейменували на вул. Гершуні, потім Чкалова, сучасна назва – Олеся Гончара. У Кам'янці-Подільському діяла державна гімназія імені Івана Стешенка.

Однак із 1929 року навіть згадувати ім'я Стешенка було заборонено. Незважаючи на його походження (батько кріпак), попри його захоплення свого часу соціал-демократією і марксизмом, ув'язнення в царській тюрмі, постійне опікування найбільшим людом, більшовики брехливо й цинічно начепили на Івана Стешенка личку «буржуазного націоналіста».

У вересні 2008 року на приміщенні старої школи у с. Великих Будищах Диканського району встановлено меморіальну дошку з барельєфом Івана Стешенка роботи полтавського скульптора, члена Національної спілки художників України М. Посполітака. Це перша в Україні меморіальна дошка нашому видатному землякові та просвітителю. На святі лунав забутий гімн Івана Стешенка «Гей, не дивуйтесь добрії люди» та молитва на його ж слова «Зоре моя, любий раю!» у виконанні народного артиста України Тараса Духновича. Музику до цих урочистостей написав полтавський композитор Олексій Чухрай.

Іван Стешенко повертається вдячною пам'яттю, пробивається крізь понад столітню товщу, повертається в рідну незалежну Україну, на жертovníк якої він поклав тяжку, до кінця ще гідно не поціновану працю і дар власного життя.

Творча спадщина Івана Стешенка

Молодому поетові Стешенку (а почав Іван віршувати, як вже зазначалося в гімназії) був до вподоби псевдонім Іван Сердешний, та невдовзі він поверне власне прізвище на палітурки книжок «Хуторні сонети» (1899) та «Степові мотиви» (1901).

Вірш Івана Стешенка «Цвітка на могилу Шевченка» – це освідчення в любові до України і пророка українського народу. Перегода ця любов приведе Стешенка до лав ще нечисленних у той час шевченкознавців.

*...І все життя, і скарб Вкраїни,
Здавалось, в мерзлості сумній
Як щось слабе навік загине
В бучній минувшині своїй!
Але, бач, ні!.. В тяжкі години*

*Істиння злого у борні
Та мук, славетная родино,
В пекельнім стражданні, у сні,
Ти несподівано для світа,
На зло катам твоїм старим, –*

*Ти піднеслась вінцем сповита,
В промінні ясно-золотім.
Моя Вкраїно, дорогая!
На неомірених крилах,
Ознака славоньки святая,
Угору знявсь твій вільний стяг!
Не рев гармат, не сила мочі,*

*Не буч кривавих довгий грім,
Тебе звели з темряви-ночі
Зусиллям буявим своїм.
Тебе звели слова злотії,
Пісень питомних рідний спів,
Що розпалив чуття святії,
Серця українцям розігрів.*

Усе своє життя Стешенко покладе на те, щоб рідне слово звучало вільно, розкуто, природно, в повсякденному вжитку не тільки в селах, а і в містах. З цього приводу Стешенко в статті «Історичні прорахунки й українська мова» гірко посміхається: «Ось і вся «філологія»...». Але продовжує уперто доводити і відстоювати право української мови. «Чому треба навчатися мові близькій, але чужій, та не вчити своєї рідної? Близькість не є тождество. Подібна підміна мов – то сурогат і фальсифікація». В дійсності ж, висловлюючись термінологією Комітету, «малоруське наріччя таке далеке від великоруського і в граматичному, і в лексичному відношенні, що повинне вважатися самостійним слов'янським, а не спеціально російським наріччям».

Стешенко відстоює право українців на національну освіту, театр, церкву (при тому, що отцю Рожанківському 1893 року він писав: «Ми, українці, вважаємо релігію за річ особистого сумління кожної людини і признати примішування релігії до справ політичних за діло добре жодним чином признати не можемо»). Український інтелігент повинен володіти українською мовою, знати свій народ.

*О, вірю я, що після гвалту бори,
Після торжеств і диких оргій тьми
Впадуть умить злости та кривди гори
І рай чеснот повстане між людьми!*

Вірив у це і працював заради цього. Після редагування науково-популярного видання «Літературно-науковий вістник» Стешенко створив кілька епічних поем.

Легенда Стешенка «Чудо Новгородське» близька до старовинного народного канта «Почаївська Божа Матір» (або «Козак Залізо»), з одного боку, а з другого – в ній є язичницькі відголоски. Тут далася взнаки і притаманна Стешенкові толерантність взагалі й щодо різних вірувань українського народу зокрема.

Балада «Андрій Боголюбський» одна з найбільших за обсягом у всьому поетичному доробку письменника. За своєю драматичністю, трагічністю, вона перегукується з українськими народними думами та сербськими народними думами і піснями, майстерно перекладеними Михайлом Старицьким. Цей історичний сюжет доволі відомий і не раз обіграний у художній літературі.

Не такий відомий сюжет балади Івана Стешенка «Князь Всеволод Третій і Мстислав Удалий», що починається в стилі народної думи:

*Гей, струни співочі на кобзі
старій,
Пора! Уставаймо до діла,
Щоб пісня широка про славу та
бій
Од вас по всесвіту летіла.
Щоб знало усяке – старе і мале,
Про наші колишні події –*

*Щоб чули, як завжди каралося
зле,
Як хижі трощились надії!
Щоб знали, що воля велична
людська
Є та непорушна твердиня,
Яку не зламає ніяка рука,
Ніяка не зрушить гординя...*

Велику вагу має найбільша дослідницька праця Івана Стешенка «Історія української драми», яку друкував журнал «Україна» впродовж 1907 року. На ній варто зупинитися докладніше. Через деякий час, у 1908 році, «Історія...» вийшла в київській друкарні окремою книжкою.

Автор розглядає становлення театру західних слов'ян і вважає, що він пройшов ті ж самі етапи, що й у Західній Європі, зокрема чеський і польський театри.

Фундаментальна праця Стешенка «Історія української драми» закінчується такою думкою «...коли форми українського життя починають зливатися з формами російськими, коли русифікація українства відбувається в стінах самої академії, при таких умовах в історії нашої драми спостерігається подвійний процес. З одного боку, оживляється зміст шкільно-духовної драми, але, яко пристаріла по формі та релігійній вдачі, наша поважна драма на кінці 18-го віку гине. З другого боку, в комічній творчості інтермедій, цій прилозі до трагікомедій, все більше виростає реалізм, яко основа української комедії 19-го віку з цілком новими рисами. Позиченими в технічному й іншому смислі у Європи».

Продовженням цього дослідження було теоретичне і практичне відродження українського вертепу. Стешенко з дружиною дали кілька вистав «Вертепу» в Києві, їздили до Чернігова, викликали зацікавлення в Москві – і подарували свій ляльковий театр до одного з московських музеїв, а саме до театрального музею Олексія Бахрушина.

Оксана Стешенко, обдарована дитяча письменниця і видавець дитячих читанок, ота «Валькірія з чорною косою», була не тільки дружиною, матір'ю, а й в усьому одностудійницею чоловіка. Це про таке подружжя співають герої опери «Запорожець за Дунаєм»: «Смерть одна розлучить нас...». Саме так і сталося. Їх розлучила смерть.

Використана література

Книги

Александрова Г. Стешенко Іван Матвійович / Г. Александрова // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – Київ : [Інститут л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН], 2015. – Т. 5 : Пе – С. – С. 956-957.

Волосков В. Іван Матвійович Стешенко (1873-1918) / В. Волосков // Волосков В. Найзнаменитіша в Україні. – Полтава : АСМІ, 2013. – С. 131-134.

Хорунжий Ю. Іван Стешенко – поет і міністр / Ю. Хорунжий // Хорунжий Ю. Мужі чину : історичні парсуни. – Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – С. 198-231.

Ковалів Ю. Іван Стешенко (1873-1918) : псевдоніми – Іван Сердешний, Ів. Січовик, Світленко. Народився в Полтаві / Ю. Ковалів // Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст. – Київ : Академія, 2013. – Т. 1. – С. 373-374.

Іван Стешенко : [біографія, поезії уродженця м. Полтава] // Розіп'ята муза : антологія укр. поетів, які загинули насильницькою смертю : у 2 т. / укл. Ю. Винничук. – Львів : Піраміда, 2011. – Т. 1. – С. 34-38.

Іван Стешенко // Калинове гроно : антологія поезії полтавських літераторів ХХ ст. / за ред. М. Костенка, Ю. Дмитренка, А. Дяченка та ін. – Полтава : Полтавський літератор, 2004. – С. 63-65.

Ревегук В. Стешенко Іван Матвійович / В. Ревегук // Ревегук В. Полтавці – борники державної незалежності України. – Полтава : Полтавський літератор, 2015. – С. 21-25.

Самоплавська Т. Стешенко Іван Матвійович (24.06.1873, м. Полтава – 30.07.1918, м. Полтава) – педагог, організатор розбудови укр. нац. школи, письменник, літературознавець / Т. Самоплавська // Енциклопедія освіти. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 873-874.

Стешенко І. Твори. Переклади. Вибране листування / І. Стешенко. – Полтава : [б, в.], 2013. – 628 с.

Ротач П. Стешенко Іван Матвійович / П. Ротач // Ротач П. Полтавська Шевченкіана: спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – Кн. 2 : Л - Я. – С. 371-372.

Грибан Г. Стешенко Іван Матвійович / Г. Грибан // Грибан Г. Гортаючи сторінки історії Полтавщини. – Полтава, Дивосвіт, 2016. – С. 218-219.

Стешенко Іван Матвійович // Акорди : антологія української лірики від смерті Шевченка / упоряд. І. Франко. – Київ : Веселка, 2005. – С. 336.

Стешенко Іван Матвійович // Українська муза. Поетична антологія. Од

початку до наших днів. / під ред. О. Коваленка. – Київ : Обереги, 1993. – Вип. 8. – С. 791-796.

Верстюк В. Стешенко Іван Матвійович / В. Верстюк, Т. Осташко // Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради : біографічний довідник. – Київ : [б, в], 1998. – С. 167-171.

Стешенко Іван Матвійович // Альманах пошани й визнання Полтавщини. – Полтава : Артполіграфсервіс, 2003. – С. 176-177.

Павловский И. Стешенко Иван Матвѣевичъ / И. Павловский // Павловский И. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. – Харьков : САГА, 2009. – С. 194.

Стешенко Іван Матвійович // Провідники духовності в Україні : довідник / за редакцією І. Кураса. – Київ : Вища школа, 2003. – С. 312-313.

Степаненко М. Стешенку Іванові меморіальна дошка / М. Степаненко // Степаненко М. Літературно-мистецька Полтавщина : довідник. – Гадяч : Гадяч, 2013. – С. 454.

Костенко М. ...І вимолимо в Бога рідне слово : полтавці в українському літературному контексті ХХ століття / М. Костенко. – Полтава : Полтавський літератор, 1999. – 176 с.

На шпальтах газет і журналів

Александрова Г. «Немов обірвана струна...» : [основні мотиви поезії І. Стешенка, уродженця м. Полтава] / Г. Александрова // Дивослово. – 2015. – № 5. – С. 50-55.

Граб В. Відчути історію на дотик / В. Граб // Зоря Полтавщини. – 2021. – 13 лип. – С. 9.

Дибя А. Стешенків ломикамінь через призму осягнень полтавця Григорія Титаренка / А. Дибя // Рідний край. – 2013. – № 2 (29). – С. 240-245.

Киридон А. Іван Стешенко – просвітитель української революції / А. Киридон // Рідний край. – 2000. – № 2 (3). – С. 78-80.

Малик М. 135 років від дня народження поета, перекладача, літературознавця, педагога і громадського діяча Стешенка Івана Матвійовича / М. Малик, // Край. – 2008. – № 50 (черв.). – С. 21.

Славетний син Полтавщини // Шкільна бібліотека. – 2018. – № 5. – С. 93-95.

Стешенко І. Поезії / І. Стешенко // Дивослово. – 2015. – № 5. – С. 56.

Стороха Є. Полтавець Іван Стешенко: учений, патріот, громадянин / Є. Стороха // Вечірня Полтава. – 2019. – 28 серп. – С. 6.

Титаренко Г. В Полтаві 100 років тому відбулося одне із перших замовних політичних убивств в історії України / Г. Титаренко // Полтавська думка. – 2018. – 2 серп. – С. 14.

Чернов А. Іван Стешенко – просвітитель української революції / А. Чернов // Зоря Полтавщини. – 2013. – 23 лип. – С. 3.

Інтернет-ресурси

1873 – народився Іван Стешенко, перший міністр освіти УНР [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті : [сайт]. – Електрон. текст. дані. [Б. м.]. – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/cherven/24/1873-narodyvsya-ivan-steshenko-pershyy-ministr-osvity-unr/> (дата звернення: 07.05.2023). – Назва з екрана.

Стешенко Іван Матвійович: життєвий та творчий шлях, біографічні статті [Електронний ресурс] // УкрЛіб : [сайт]. – Електрон. текст. дані. [Б. м.]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/author.php?id=406> (дата звернення: 07.05.2023). – Назва з екрана.

Іван Стешенко: бути українцем і лівим політиком водночас [Електронний ресурс] // Радіо Свобода : [сайт]. – Електрон. текст. дані. [Б. м.]. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/1145522.html> (дата звернення: 07.05.2023). – Назва з екрана.

Загинув колишній міністр освіти [Електронний ресурс] // Gazeta.ua : [сайт]. – Електрон. текст. дані. [Б. м.]. – Режим доступу : <https://gazeta.ua/articles/history/zagynuv-kolishnij-ministr-osviti/918717> (дата звернення: 07.05.2023). – Назва з екрана.

«Доки ще будемо зносити Московську сваволю?» [Електронний ресурс] // Зоря Полтавщини : [сайт]. – Електрон. текст. дані. [Б. м.]. – Режим доступу : <http://zorya.poltava.ua/doki-shhe-budemo-znositi-moskovsku-svavolju/> (дата звернення: 07.05.2023). – Назва з екрана.

Іван Стешенко:
трагедія українського інтелігента

Біобібліографічний покажчик

Упорядник: *Юлія Новоселецька*

Редактор	Н. Фенько
Комп'ютерна верстка	О. Якубовський
Комп'ютерний набір	Ю. Новоселецька
Відповідальний за випуск	С. Сичова

Підписано до друку 26.05.2023. 32 стор. Тираж 3 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олесея Гончара
36039, м. Полтава. вул. Гончара, 25а,
[http:// libgonchar.org](http://libgonchar.org)